

TUSSEN ROME EN FLORENCE

Herinneringen aan 17^e-eeuwse patriciërs, hun archieven en hun nazaten

Elisa Goudriaan

Van 2007 tot en met 2015 deed ik onderzoek in Florentijnse en Romeinse bibliotheken en archieven, voor mijn proefschrift over Florentijnse patriciërs in de 17^e eeuw. Ik pluisde talloze familiearchieven uit, zoekend naar de onderlinge contacten van deze patriciërs, en de contacten met hun internationale tijdgenoten aan andere Europese hoven. Omdat de archieven waarvan ik gebruik maakte tijdens mijn onderzoeksperiode niet gedigitaliseerd waren, ben ik zelf op pad gegaan langs de hedendaagse nazaten van deze oude patriciërs. Dit artikel is het verslag van mijn onderzoek in de paleizen van deze eeuwenoude Florentijnse families.

Villa Niccolini di Camugliano: een avontuur in vervlogen eeuwen

Oktober 2008 - Het is nog ontzettend vroeg als ik de Via di San Leonardo in Florence afloop, vanuit het Nederlands Interuniversitair Kunsthistorisch Instituut (NIKI) naar het centrum. Om 06.30 uur heb ik een afspraak op een straathoek met markies Lorenzo Niccolini, een man die ik nog nooit eerder heb gezien. Ik vraag mij af of het wel verstandig is wat ik doe. Hij is weliswaar een markies en naar ik heb begrepen al behoorlijk op leeftijd, maar moet ik nu wel bij een wildvreemde man in de auto stappen? Tijd om na te denken heb ik niet, want op hetzelfde moment komt er een dronken man aan die net de nacht heeft afgesloten en wild zwaaiend met zijn armen al dan niet per ongeluk een sigaret tegen mijn gezicht gooit. Nu moet ik met zwarte vegen op mijn gezicht bij een markies in de auto stappen. Ik heb nog maar een paar minuten, en als ik een barretje zie dat al open is vraag of ik daar naar de wc mag. Zo goed en zo kwaad als het gaat haal ik de vegen van mijn gezicht en stap ik weer naar buiten.

Daar komt de markies al aanrijden. Hij heeft een gewatteerd jasje aan met een ruitjespatroon en een pet op. Hij stopt en vraagt of ik Elisa ben. Dit moet hem dus zijn: ik stap

in. We rijden richting Pisa, waar in de buurt van Pontedera de Villa Niccolini di Camugliano ligt, met voor de deur een origineel marmeren beeld uit 1578 van Giovanni Bandini – Hercules die de Hydra verslaat.

Voor mijn onderzoek over de sociaal-culturele netwerken van Florentijnse patriciërs in de 17^e eeuw ben ik diep in de levens van deze welgestelde Florentijnen gedoken. Ook hun villa's wilde ik zeer graag zien. Zo kon ik een stukje van hun werelden tot leven brengen, in plaats van enkel archiefdocumenten te lezen. In de weken voordat ik bij de markies in de auto stapte, had ik daarom verschillende malen gevraagd aan de beheerder van het Niccolini-archief of ik niet ook eens de villa kon bezichtigen. Ik wilde hier namelijk graag een nog goed bewaarde plafondschildering uit 1641 bekijken van de schilder Angelo Michele Colonna, die samen met Agostino Mitelli verschillende muren en plafonds van het Palazzo Pitti beschilderde voor de Medici. Niet de minste dus. Het genre dat Colonna en Mitelli beoefenden heet het quadraturismo, waarbij het oog van de beschouwer wordt bedrogen door allerlei illusionistische architectonische details, die net echt lijken, maar die in werkelijkheid geschilderd zijn. In het nummer *Roma Aeterna 8.1, Barok in Rome*

(2020) worden ook veel van dit soort ‘congetti’ uit de schilderkunst behandeld, zoals het beroemde koepeltje van Andrea Pozzo in de Sant’Ignazio. Bij Mitelli en Colonna oogt het allemaal nog wat soberder, maar niet minder vernuftig.

Na verschillende gesprekken met markies Lorenzo had de beheerder van het Niccolini-archief het voor elkaar gekregen dat ik weliswaar niet de villa mocht bezichtigen, maar wel de tuin. En aangezien de villa op een afgelegen plek ligt mocht ik meerijden met de markies! Ik besloot het te doen, want dichterbij het fresco kon ik schijnbaar niet komen.

De markies reed in een klein onooglijk autootje, misschien een Fiat, en was erg aardig. In de auto vertelde hij honderduit over al zijn contacten met koninklijke en adellijke

huizen in heel Europa. Met name over de jachtpartijen die hij met leden ervan uitgevoerd had vertelde hij uitgebreid, ook op het terrein van zijn villa. Toen we een minuut of twintig op weg waren, kondigde hij aan dat ik natuurlijk ook de villa van binnen mocht bekijken. Wellicht had hij mij eerst even willen aftasten. Maar, waarschuwde hij, ik mocht er absoluut geen foto’s maken. De laatste keer dat hij dit had toegestaan, waren alle gefotografeerde kunstwerken in de weken erna uit zijn villa gestolen, in opdracht van bepaalde Russen.

Ondertussen zag ik vredige dorpjes voorbijvliegen en reden we al spoedig het landgoed van de villa op. Fazanten en hazen snelden weg, opgeschrikt door het knisperende geluid van onze wielen over het grind. De markies zei vrolijk dat hij daar graag op jaagde. Ik, dierenliefhebber, zei maar niet

Fig. 1. Archivio De’ Bardi in het Castello di Poppiano, Montespertoli.

te veel terug. Na aankomst bij de villa gingen we gelijk naar binnen - van de tuin kan ik me werkelijk niets meer herinneren - en de markies toonde mij persoonlijk alle vertrekken in de villa. Het fresco, het hoogtepunt van mijn bezoek, was indrukwekkend, maar omdat de markies maar blééf praten, heb ik het niet eens met veel aandacht kunnen bestuderen. Eigenlijk is het enige dat ik me nog goed herinner van die dag dat de markies uit allerlei kasten bijzondere archiefdocumenten tevoorschijn toverde en die voorzichtig voor me uitrolde op zijn ebbenhouten bureau. Na nog een praatje (ik herinner mij niet dat we iets gedronken hebben) kondigde de markies aan dat zijn bediende en tevens chauffeur mij naar het station van Pontedera zou brengen. Het bezoek was kennelijk ten einde. Ik had het gevoel even in een wereld van een paar eeuwen geleden geweest te zijn. De chauffeur, een elegante man uit Mauritius, vertelde me dat hij gediplomeerd arts was, maar dat hij meer kon verdienen door in Italië als chauffeur van de markies te werken.

Archivio Niccolini: geschuifel op de vierkante meter

Dit was mijn inwijding in de wereld van de nazaten van Florentijnse patriciërs. In de maanden en jaren die volgden zou ik nog veel in het piepkleine Niccolini-archief in de stad werken, in het gezelschap van de beheerster en later ook vriendin, Rita Romanelli. Het was slechts één ochtend per maand open, en omdat je in één ochtend natuurlijk niet veel kan doen, maakte ik duizenden foto's, à 0,10 cent per foto (allemaal vergoed door de Universiteit Leiden). Het archief had ongeveer de afmetingen van een studentenkamer en soms waren er op een ochtend wel acht bezoekers, van evenzoveel nationaliteiten. Markies Niccolini wilde liever niet dat er schoongemaakt werd, omdat hij bang was dat de schoonmakers documenten konden ontvreemden of beschadigen. Het kleine kamertje was dus ook nog eens extreem stoffig. Tegen de wanden waren tot aan het plafond al-

lerlei grote archiefbanden opgesteld en in het midden stonden grote houten tafels, met redelijk zwakke lampen erboven, die veel schaduwen afwierpen. Hiermee moest ik het doen voor de foto's. Terwijl wij aan het lezen of fotograferen waren, zat Rita, de beheerster, vaak ijzeren kisten door te werken met nieuw aangekomen archiefmateriaal, zoals correspondentie van kleinere, wat minder bekende patriciërfamilies. In de kisten lag een warboel van slordig opgevouwen paperassen, vaak samengebonden met strikjes, die zij zorgvuldig uitvouwde en inventariseerde. Hiertussen zaten veel sappige liefdesgeschiedenissen, die Rita vrolijk in het Italiaans aan ons voorlas. Ondertussen werden er ladders verschoven en kwam de ene na de andere loodzware archiefband tevoorschijn uit de kisten.

Archivio Guicciardini en archivio De' Bardi: van stadspaleis tot kasteel

Tot zover de familie Niccolini. Ik deed ook onderzoek naar de 17^e-eeuwse tijdgenoten van de Niccolini's: Piero Guicciardini, Michelangelo Buonarroti de Jongere en Giovanni de' Bardi. Het archief van de familie Guicciardini zit in het stadspaleis van de familie Guicciardini, dat nog altijd in hun bezit is, aan de Via de' Guicciardini, op weg naar Palazzo Pitti. Om er te kunnen werken moest ik contact opnemen (na een officiële aanvraag bij de Soprintendenza, via fax!) met de huidige heer Guicciardini. Zijn voornaam is me ontschoten, maar wat me nog helder voor de geest staat is dat hij architect was en daarom alleen in de weekenden mensen kon ontvangen. Op een paar zaterdagmiddagen in de winter van 2008 ging ik naar het palazzo en vroeg verschillende banden aan, terwijl de architect gewoon aan het werk ging. Het was ijskoud in het onverwarmde archief, en een warme thee om m'n verkleumde handen aan te warmen kreeg ik niet aangeboden. Met bibberende vingers vond ik ondertussen prachtige persoonlijke notities van mijn patriciër, dus mijn dagen waren hoe dan ook geslaagd.

Het archief van de familie De' Bardi huisde destijds niet in een stadspaleis, maar in het kasteel van gravin Annamaria Guicciardini Corsi Salviati. Een hele mond vol voor een ontzettend vrolijke en vriendelijke vrouw, die zichzelf Titti noemde. Samen met haar man, graaf Ferdinando, bewoonde ze in Poppiano een kasteel op een heuvel, in de buurt van Montespertoli, een regio met veel olijfbomen. Titti en Rita Romanelli zijn goede vriendinnen en daarom werd ik door Titti heel hartelijk ontvangen. Omdat ook naar dit kasteel natuurlijk geen openbaar vervoer rijdt, haalde Titti mij, eveneens in een piepklein autootje, op in Montespertoli en zo reden we samen naar het kasteel. Ze wees me tijdens de rit op allerlei kasteeltjes in de omgeving, waar andere families woonden die voor mij allen een historische realiteit hadden. In het kasteel werd ik eerst voorgesteld aan de pluizige poes en vrolijke hond en daarna aan haar man, die beloofde om mij ooit nog een rondleiding door hun olijfboomgaard te geven. Daarna werd ik alleen gelaten om in het archief te zoeken naar wat ik nodig had.

Na uren documenten doorbladeren, de meeste onbruikbaar, werd ik uitgenodigd voor de lunch. Het tochtte verschrikkelijk in de hal van het kasteel, waar een tafel rijkelijk bedekt met kazen uit de streek stond. Een raampje klepperde voortdurend, en ook andere tekenen wezen op het langzame verval van het gebouw. Door dat rammelende raampje kwam het gesprek op de moeilijkheden die veel hedendaagse nazaten van patriciërs hebben om familiebezit ook daadwerkelijk in bezit te houden. Het onderhoud van de grote kastelen en villa's is ontzettend duur. Velen zijn daarom genoodzaakt hun villa's en landhuizen te verhuren aan toeristen, en voor huwelijken en partijen. Helaas heb ik in het archief van De' Bardi niet gevonden waar ik op had gehoopt, maar inmiddels had ik wel een nieuwe 'vriendin' erbij.

Casa Buonarroti en villa Corsi: werken bij een hoog volume en rondcirkelende schildpadden

Vriendinnen maakte ik ook in het Buonarroti-archief, het eerste familiearchief waar

Fig. 6. Villa Guicciardini Corsi Salviati, Sesto Fiorentino.

ik ooit werkte, vanaf 2007. Er mocht maar één persoon tegelijkertijd in de kleine bibliotheek werken, maar stil was het er allerm minst: de boekhoudster van het Casa Buonarroti zat er steevast schreeuwend aan de telefoon. Ook de vroegere directrice, de beroemde Pina Ragionieri, brulde haar werknemers bevelen toe en vertelde hen vooral wat ze allemaal wel niet hadden nagelaten te doen. Mij keurde ze daarentegen nooit een blik waardig. In het Casa Buonarroti mocht je geen foto's maken, dus moest ik uiterst geconcentreerd werken. Een behoorlijke opgave in deze omstandigheden. Bovendien was dit de eerste keer dat ik oude teksten bestudeerde, en leek de eerste tekst die mij onder ogen kwam meer een soort abracadabra dan 17e-eeuws Italiaans. Gelukkig waren de bibliothecarissen Marcella Marongiu en Elena Lombardi mij erg behulpzaam en legden zij mij alle afkortingen uit, waarvan er soms wel zes in één zin zaten. Maar oefening baart kunst en gaandeweg las ik in vijf minuten een brief waar ik in die eerste maanden zeker vier uur voor nodig had. Soms had de inkt een parelmoerglans en leken de letters op het papier geplakt in plaats van geschreven. Dit effect werd nog versterkt door het feit dat er soms door corrosie van de inkt integrale letters van het papier vielen. Dan bleven er slechts nog vage lijntjes over. Gelukkig was dit tragische lot niet alle brieven beschoren.

In de kleine ruimte van het Buonarroti-archief stond, behalve de stoel van de schreeuwende boekhoudster, een vergeelde 486-computer waarop de inventaris van het archief stond. Het ding werkte nog met DOS, terwijl op dat moment Windows toch al zeker zo'n twaalf jaar deel uitmaakte van ons bestaan. Ik moest diep in mijn geheugen graven om DOS-termen als dir/w en cd\ weer naar boven te halen en regelmatig drukte ik per ongeluk op enter, waarna het hele ding crashte. Bibliothecaresse Marcella kwam me dan redden en dan kon ik weer verder kijken op het scherm met de zwarte achtergrond en oranje letters. Nog tot zeker

2013 heeft dat ding daar gestaan. En toen ik onlangs de website bezocht, zag ik dat er nog altijd geen enkele inventaris online staat.

Van een villa wat dichterbij Florence, van de Corsi-familie, wilde ik alleen de tuin bezichtigen, waarvan de inrichting sinds de renaissance maar weinig gewijzigd was. Dit kon enkel in groepen van 25 personen. Waar moest ik in hemelsnaam 25 personen vandaan halen? Ik was alleen en moest de tuin in. Na zeven keer bellen namen ze me serieus. Ze zeiden dat ik maar een akkoord moest sluiten met een van de tuinmannen. Zo gezegd, zo gedaan, en een paar dagen later cirkelde ik door de bossen en om de visvijvers van de tuin. Door de talloze vogels en krekels leek het hele bos te golven van geluid. Dolfijnen en antieke beelden van goden en satyrs staarden me aan vanuit prieeltjes tussen het gebladerte. Levende landschildpadden doorkruisten de tuin en kwamen met hun vrolijke koppen overal vandaan.

Rome: lynxen en Bob Marley

Na de Florentijnse avonturen was ik heel benieuwd hoe het er in Rome en het Vaticaan aan toe zou gaan. Zou ik daar ook dergelijke informele welkomsten krijgen? Of zou ik juist nog meer geconfronteerd worden met bureaucratische taferelen dan in de Florentijnse archieven?

Vooraf Michelangelo Buonarroti de Jongere had veel banden met Rome. Hij was in zijn jeugd bevriend met Maffeo Barberini, de latere paus Urbanus VIII, en ook met Galileo, met wie hij correspondeerde. In 2011 bezocht ik de Accademia dei Lincei in het Palazzo Corsini, de wetenschappelijke academie van de lynx-ogigen, waar Galileo ook lid van was in het begin van de 17^e eeuw. De naam van de academie verwees naar de scherpe ogen van de lynx, een eigenschap die wetenschappers goed konden gebruiken. Van alle kanten keken de geschilderde lynxen mij aan met hun kraalogen, op

plafonds, muren, houten banken, tafels, vloeren... De leeszaal was omringd door oude houten boekenkasten, waarboven met koperen letters te lezen stond wat zich in de kasten bevond: filosofie, geografie, mathematica. Maar liefst negen zalen telde de bibliotheek, allemaal bedekt met fresco's en met rondom op de muren portretten van de grootste humanisten uit de geschiedenis, waaronder veel Nederlanders, zoals Heinsius, Vossius, Lipsius en natuurlijk Erasmus. Verspreid stonden bustes, enorme wereldbollen en andere wetenschappelijke instrumenten – een hele inspirerende omgeving. Ook hier vond ik nog best wat brieven van mijn patriciërs en verder vooral in de bibliotheek van het Vaticaan, de Biblioteca Apostolica Vaticana. Dit kwam omdat 'mijn' patriciërs vaak brieven naar Romeinse kardinalen schreven. Waar ik in Florence dus vooral de brieven van deze kardinalen had gevonden, vond ik in Rome - door op datum te zoeken - de originele vragen en antwoorden van de patriciërs. Zo kon ik bepaalde geschiedenissen veel completer maken.

De eerste dag bij het Vaticaan brulden de Zwitserse gardisten in hun helblauwe uniformen dat daar waar ik naar binnen wilde toch écht niet de ingang was; tot ik echter zei dat ik naar de bibliotheek ging en zij opeens poeslief lachten. Na registratie bleek alles automatisch te gaan in het Vaticaan, met één pasje openden alle deuren zich en ook de Zwitserse gardisten salueerden dat het een lieve lust was zodra ze mijn magneetstrip in het oog kregen. In de bibliotheek, een lange overwelfde zaal vol fresco's, was men uiterst aardig en gemoedelijk. Mensen uit verschillende landen werkten samen met broeders van allerlei ordes en met zusters die zwarte haarnetjes door hun paardenstaarten geweven hadden. In het café middenin het Vaticaan ging het er zelfs zo gemoedelijk aan toe dat er Bob Marley gedraaid werd, toch een wat vreemde gewaarwording tussen al die vrome types. Terwijl ik daar middenin het Vaticaan naar Bob Marley luisterde en

goed door kon werken in de verder rustige bibliotheek, herinnerde ik me de schreeuwende directrice van het Casa Buonarroti in Florence. Wat een verschil. In Rome is men toch wat meer ingericht op een internationaal geïnteresseerd publiek van onderzoekers. Niet alleen in het Vaticaan werd mij dit duidelijk, ook in de Biblioteca Nazionale verliep alles gestroomlijnd: stukken kunnen digitaal aangevraagd worden en je kunt op moderne stoelen werken in de leeszaal. In Florence gebeurde alles rond 2013 nog altijd met papiertjes en stempels en moest je steeds verzitten, omdat het schuim aan alle kanten uit de bruinleren antieke stoelen pilde. Dit is echter toch alweer een tijd geleden. Zouden ze in de afgelopen acht jaar in Florence ook gemoderniseerd hebben? Dat kunnen de huidige NIKI-bezoekers voor mij beantwoorden.

Uiteindelijk ben ik in 2015 gepromoveerd, en in 2017 kwam de handelseditie van mijn proefschrift uit. Het jaar daarop was er hiervan een boekpresentatie in Florence. De boekpresentatie werd georganiseerd door mijn Niccolini-archief-vriendin Rita Romanelli samen met Maria Pia Paoli, historica. Gravin Titti, Annamaria Guicciardini Corsi Salviati, wilde mij voor de borrel graag wijnflessen uit haar kasteel doneren. Alessandro Cecchi, directeur van het Casa Buonarroti sprak, samen met Gert Jan van der Sman, bibliothecaris van het NIKI. Veel van mijn oude bibliotheekgenoten zaten in de zaal, waaronder mijn archiefredster in nood, bibliothecaresse Marcella. Wat niemand door had, was dat de gravin ook zelf de wijn inschonk.

Afbeeldingen

Fig. 1. Foto auteur.

Fig. 2. Afbeelding vrij voor gebruik (CC BY-SA 3.0), foto: Sailko, bron: Wikimedia Commons.